

RÁÉBREDÉS A PSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETISÉGÉRE

HISTORICAL PERSPECTIVES OF PSYCHOLOGY

Hunyady György

az MTA rendes tagja, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
hunyadi.gyorgy@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A 19. század végén szakadás következett be egyfelől a kisebb intellektuális és viselkedési teljesítményekkel foglalatосkodó, születő kísérleti lélektan, másfelől a történeti kontextusban fellépő értékreleváns cselekedetek ún. szellemtudományi értelmezése között. A 20. század folyamán azonban termékeny együttműködések hálózata alakult ki a történelem és pszichológia között, amint ez Hugo Münsterberg, William McGuire és a szerző különböző időpontokban leírta. A legjelentősebb fejlemény az volt, hogy az empirikus szociálpszichológia – a szociális motiváció és megismerés, az attitűdök és a kognitív stílus tanulmányozása révén – fokozatosan alkalmassá vált arra, hogy elemezze a történeti aktorok – mármint egyének, csoportok, társadalmi szerveződések – fellépésének pszichológiai hátterét. A tanulmányban két kutatás példája illusztrálja, hogy a szociálpszichológia 1) képes követni a nagy történeti változások mentális hatásait (például a sztereotípiarendszerek alakulását Kelet-Közép-Európában a kommunizmus bukása idején), illetve 2) le tudja írni a motivált gondolkodást és az ambivalens attitűdöket a társadalmi rendszerrel kapcsolatban (oly fontos időkben, mint a 2010-es Magyarországon). Mindkét úton-módon a pszichológiai kutatás merőben új típusú adatokat szolgáltat a változó idők részletező történeti elemzéséhez.

ABSTRACT

At the end of the 19th century a schism took place between the new experimental psychologists, who had made some modest behavioral achievements on one hand, and the „Geisteswissenschaftliche” interpretation of value-laden actions in historical and cultural contexts, on the other. However, a number of fruitful collaborations between history and psychology occurred over the next century as Hugo Münsterberg, William McGuire, and the present author have recounted at different points of time. The most important development is that empirical social psychology – studying the social motivation and cognition, attitudes and cognitive style – gradually became capable of analysing the psychological backgrounds of historical actors, such as individuals, groups, and organizations. Here two illustrative research projects show that social psychology 1) can follow the mental effects of great historical changes (e.g., the formation of stereotype-systems in Eastern and Central-Europe during the Fall of Communism), 2) is able to describe motivated political cognition and ambivalent attitudes toward societal systems (in such an important period of time as 2010 in Hungary). In both ways the social psychological investigations produced a new type of data for the detailed historical analysis of the passage of time.

Kulcsszavak: tudománytörténet, kísérleti lélektan, szellemtudományok, a történelem és pszichológia közötti interdiszplináris együttműködés, szociálpszichológiai adatok történeti elemzése

Keywords: history of science, experimental psychology, Geisteswissenschaften, interdisciplinary cooperation between psychology and history, historical analysis of social psychological data

A lazán megfogalmazott cím – *Ráébredés a pszichológia történetiségére* – pontosításra szorul. A kérdés az, hogy a pszichológia tárgyát képező lelki jelenség, élményvilág, viselkedési háttér milyen értelemben történeti képződmény, és ha az, akkor ennek mi is a jelentősége kutatásának, eredményei alkalmazásának élő gyakorlatában.

E kérdés megválaszolása nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy hogyan is fogjuk fel a történetírás és a pszichológia viszonyát. E két tudomány nézőpontja művelésük során többnyire szétválik egymástól, míg az előbbi az emberek és viszonyaik alakulását egy idői folyamatban elhelyezve reprodukálja, az utóbbi az emberek és viszonyaik élő dinamikájából időtlenül általánosít ezek természetére. Ily módon békésen élnek és gyarapodnak egymás mellett, egymás működése iránt mérsékelt figyelmet tanúsítanak, sőt még az is megeshet, hogy a történész a pszichológiában közhelyes sémákat, a pszichológus a történelemben a múltba vesző esetleges körülményeket lát. Ezen tisztos vagy esetenként tiszteletlen távolságtartás mellett – melynek során megőrzik identitásukat és gondolkodási stratégiájukat – e tudományok között lehet szükség és van lehetőség összehangolt munkálkodásra és együttes szellemi építkezésre is – ha úgy vélik, tárgyuk összefüzi őket.

Ez a felismerés azonban a 19. század végi kezdetektől hosszabb időn át várattott magára. A kísérleti pszichológia mint empirikus tudomány tényleges megjelenésére német földön került sor, ahol a humán tudományokban hagyományosan, s még az európai hagyománynál is kidolgozottabban és szisztematikusabban a történeti látásmód, ismeretszerzés és filozófiai reflexió uralkodott. Ebből szakadt ki, a maga természettudományos ambícióival ezzel fordult szembe az emberi mentalitás tényszerű vizsgálatával a pszichológia, kezdetben valóban kezdetleges eredményeket tárva fel a lelki működések élményszinten elérhető, megragadható elemeiről és szabályszerűségeiről. Wilhelm Wundt és kortársai életművében az intellektuális utak programszerű szétválása még nem letisztult, de egy emberöltőn belül a Wilhelm Diltheytől eredeztethető szellemtudományi megközelítés meghozza a történeti tudományok *immunreakcióját* a természettudomány ezen térhódítására. A hazai tudományosság a kulturális lejtőn várható és látható késéssel, de szorosan követte ezeket a fejleményeket, amiben lényeges és aktív szerep jutott Kornis Gyula 1910-es években már ki-

teljesedő munkáinak, ezek sorában is az MTA *Atheneum* folyóiratában, majd önálló kötetben is megjelent *Történelem és psychologia* című testes tanulmányának (Kornis, 1914).

Kornis Gyula 1914-ben még nem volt ellenforradalmi kultúrpolitikus, nem volt egyetemi és akadémiai csúcsvezető, nem volt a magyar országgyűlésnek a fasizmussal szembeszegülő elnöke sem, hanem egy tehetséges és művelt katolikus pap-tudós volt, aki a szellemtudományi történetfilozófia és a kísérleti lélektan terén egyaránt párját ritkító elmélyültséggel reflektált a német tudományosság felettébb aktuális kérdésfeltevéseire (Somos, 2019). A Diltheytől eredő tudományrendszertani polémiák keretében 1913-ban jelent meg Heinrich Rickert főművének új kiadása, amely a megértésen alapuló szellemtudományok és az oksági magyarázatra törő természettudományok dichotómiáját azzal toldotta meg, hogy a történeti tudományok az egyedit keresik, azonosítják, reprodukálják, a természettudományok pedig épp ezen túltekintve általános szabályszerűségeket tárnak fel és alkalmaznak. Ennek a szembeállításnak pedig különösen kényes terepe volt a lélektan, amely ekkor természettudományos ambíciókkal gyürkőzött feladatai ellátására. Kissé leegyszerűsítve (hadd ne mondjam, hogy ideológiatörténeti, inkább) az eszmetörténeti kontextusban születő megoldást, ekkor *kettétépték* a pszichológia jelenségvilágát, egyfelől a teleologikusan szervezett, értékcélok oldaláról érthető lelki folyamatokra, másfelől a szervezet és környezet kapcsolatából okozatként fakadó elemi, alapozó lelki működésekre. Kornis a Horthy-érában nálunk elhatalmasodó szellemtudomány előharcosaként (és paradox módon egyben az első magyar kísérleti pszichológiai kézikönyv és tankönyv szerzőjeként) osztotta és képviselte ezt a dualista álláspontot, diplomatikus módon azzal finomítva, hogy a megértés és magyarázat nem két külön világ a megismerésben, és hogy az egyes és az általános ígéretes elegyeként a típusalkotás hálás szerepet játszhat a társadalom tudományában... Kornis mindazonáltal maga is azzal tünteti ki a történettudományt, hogy neki engedi át az egyéni lelki életet egybefogó, azt szervező, annak karaktert kölcsönző célképzetek, értékek dinamikáját, és ilyen értelemben lefokozza a pszichológiát, amely a természettudományoktól kölcsönzött ambíciókat próbál valóra váltani azon korlátai között, hogy ok-okozati összefüggéseket a lelki élet magasabb szintjén nem talál, egyébként sem tudja számszerűen mérhetővé tenni az óhatatlanul szubjektív élmények kvalitatív jelenségvilágát.

Anélkül, hogy elvesznénk a részletekben, megállapíthatjuk, hogy a vázolt tudományközi munkamegosztás és kapcsolat *nem igazolódott* a következő évszázadban. A történettudomány adatgyűjtő pozitivista jellegén ugyan túllépett, de még eszmetörténeti iránya sem merült ki a beleélés szubjektivista világában, s a gazdaság és társadalomtörténet kemény tényszerűségeinek hátterén a korszerű mentalitástörténet is tágabb társadalmi egészek és hosszabb történeti korszakok dimenzióiban gondolkodik. A pszichológia pedig *képesnek bizonyult kitölteni* az

elemi jelenségek mechanikus felfogása körül fennmaradt úrt: rövidesen e tudomány egymástól nagyban különböző, ám egymást kiegészítő markáns irányzatai öltöttek benne formát.

Az elemi egységre visszabontás kifejezett ellentétéként lépett fel az alaklélektan, amely a kísérletezés magasiskolájával demonstrálta az egészsleges jelleget a megismerés folyamataiban, majd Kurt Lewin iskolája révén a motiváció terén is. Az emberi motivációnak az élményvilág mögött működő mélyebb rétegét kereste és tárta fel a pszichoanalízis, amely, ha nem is természettudományos módszerességgel, de a terápiás praxisból merített igazolást. Az élményvilág szubjektivitását mindenáron kerülve a viselkedés regisztrált tényeiből építkezett a behaviorizmus, amely például a tanulás alapfolyamatait világította meg. Ez utóbbi irányzat az emberek közötti kölcsönös ráhatás, az interakció vizsgálatát is a viselkedés kvázi objektív megfigyelésére építette, ennek elégtelenségét érzékelve viszont tér nyílt a szimbolikus interakcionizmus számára, amely épp a viselkedés interszubjektív jelentését, kulturális beágyazottságát, származékos társadalmi jellegét emelte ki – a maga módján hasznosítva a fenomenológia Dilthey-től eredeztethető szellemi eszköztárát. Az emberi tettek és tudat teleologikus jellegét is értelmezve írták le a (Pléh Csaba érzékeny megítélése szerint [Pléh, 2000] egymással is vetélkedő) marxista Lev Szemjonovics Vigotszkij- és Szergej Leonidovics Rubinstein-iskolák a társas-társadalmi közegben végzett tevékenységnek a pszichológiai funkciókra gyakorolt meghatározó hatását.

Mindeközben a tudományos mintákba kapaszkodó pszichológiát erős impulzusok érték a dinamikus fejlődő természet- és műszaki tudományok részéről, jöjjön ez a darwinizmus, a pavlovizmus, a szemléletet és az eszközöket egyaránt gazdagító informatika vagy a genetika oldaláról. Ezek az áthatások is hozzájárulnak ahhoz, hogy a pszichológia tudományának kérdéseit és eredményeit időben el tudjuk rendezni, feltárva ezek helyét a pszichológiai gondolkodás elvonatkozott, illetve társas-társadalmi kontextusába ágyazott történetében (amint ezt a két vonulatot Pléh Csaba vonatkozó kiváló módszertani írásában megkülönbözteti [Pléh, 2014]). Egyikről sem állíthatjuk, hogy a pszichológia tárgyában rejlő történetiséget merőben kizárták volna, noha nyilvánvalóan nem annak konkrétumaira fókuszáltak. A pszichológiának a társas kapcsolatok és társadalmi viszonyok megélésével és formálásával foglalkozó tematikus szakága, a szociálpszichológia sem zárja ki (filozofikus elvontsággal pedig kifejezetten deklarálja) a társakhoz, a csoportokhoz, a társadalom nagycsoportjaihoz való viszonyulás és ezek dinamikájának történeti jellegzetességeit. Az utóbbi két évtizedben pedig – szórványos előzmények után – kifejezetten kumulálódnak empirikus eredmények és elméleti reflexiók arra vonatkozóan, hogy az emberek társadalmuk makrostruktúráját, ennek hierarchikus viszonyait, az ezt felölelő rendszer legitimitását, stabilitását, jövőbeni kilátásait hogyan látják és miként értékelik. Ez új szint visz abba, hogy mit is értsünk történeti pszichológián – túl azon, hogy egyes személyek kibomló élet-

történetére alkalmaznak benne elemzési sémákat, vagy éppen fejlődési sémákat bontanak ki belőle, hogy a múlt töredékes emlékeiből pszichológiai relevanciájú tényeket gyűjtsenek ki idősorba rendezve, vagy mai jelenségek előtörténeteként mutassák be azokat.

A két tudományterület viszonyával és a határvidékükkel a pszichológusok visszatérően és rendszerszerűen foglalkoztak. Négymezős kapcsolatrendszert vázolt fel Hugó Münsterberg az Amerikai Pszichológiai Társaság 1898. évi elnöki beszédében, ami talán nem is perdöntő tartalmával, hanem a német–amerikai szakmatörténet eseményeként érdemel figyelmet (Münsterberg, 1898/1998). Münsterbergnek rendkívüli szerepe volt a kezdeti német kísérleti pszichológia amerikai meghonosításában, az alapvetően történeti dominanciájú európai tudományosságból áttemelve azt a kurta történetű, ám a tudományok alkalmazására mohóan nyitott Új Világba, ahol nemhogy otthonra talált, hanem a szellemi expanzió egyik legfőbb forrásává lett. Tanulságos, hogy Münsterberg az általunk már előjáróban vázolt szellemtudományi elrendezésben reménytelennek ítélte egy természettudományos pszichológia kilátásait, s letérve a Dilthey–Windelband–Rickert ismeretelméleti pályáról egy olyan elkülönítést javasolt, amelyben a történész a cselekvő akarat, a pszichológus a megélt dolgok fenomenológiájának a kutatója. Egy fél évszázad multán a szociálpszichológia (és politikai és történeti határvidékének) kivételes rendszeralkotó elméje, William McGuire vizsgálta ezt felül, és helyezte (más) négy mezőbe a gyarapodó történeti tárgyú pszichológiai kutatásokat (McGuire, 1994/1998; McGuire, 1999). Egyik dimenziója az egyénre, illetve a társadalmi képletre való fókuszálás volt, a másik dimenzió pedig a filológiai (megértő, értelmező) humanisztikus, illetve a módszeres méréseken alapuló tudományos módszertan megkülönböztetése. E felosztásban például mikrohumanisztikus a viszonylag gyakori pszichoanalitikus történeti biográfia, mikrotudományos a tekintélyelvű személyiség típusrajza, makrohumanisztikus David Riesman esszéje a magányos tömegről (Riesman, 1968), és makrotudományos David McClelland és munkatársai feldolgozása a teljesítménymotiváció társadalomtörténeti kontextusáról és alakulásáról. Felméri a történeti adatok (nem intruzív) gyűjtésében rejlő pszichológiai lehetőségeket, ám akkor még nem fordít figyelmet a leíró és kísérleti mérések időben előrehaladó ismétléséből kibontható történeti-pszichológiai tanulságokra. A pozitivista-analitikus látásmód megrendülésének, a társadalomtudományokat átjáró válsághangulatnak, posztmodern látásmódnak a terméke Kenneth J. Gergen mondandója, aki mindenekelőtt a természettudományos gondolkodás azon implikációját kezdi ki, hogy a feltételek, illetve a feltételek és következmények viszonyai rendre állandóak, a változások (kitüntetetten a nem rendezett, hanem random változások) tárgykörében látja a társadalomtudományok és a pszichológia igazi perspektíváját, amit plasztikusan alakított módszertannal lehetne kellőképpen kiaknázni. Ezen kissé kaotikus vízió tudománytörténeti lép-

tékben meglehetősen sovány eredményt hajtott, de a nem rövid ciklusú, mélyreható változásoknak tulajdonított jelentőség bizonyosan centrális eleme kell hogy legyen egy olyan történeti pszichológiának, amely előrehaladó folyamatok komplex vizsgálatára vállalkozik.

A magam részéről Kornis Gyula előljáróban idézett *Történelem és pszichologia* című kötetével még 1958-ban egy kiváló jogtudós magánkönyvtárának rendezése során találkoztam, s ennek kérdésfeltevései (már csak azért is, mert válaszai nem voltak számomra meggyőzőek) hosszabb távon meghatározták pályámat, egyetemi szakválasztásomtól, kutatni és oktatni kezdett témáim kidolgozásáig. 1981-ben egy újabb négymezős viszonyrendszert vázoltam fel a történelem és pszichológia között. Ezen diszciplínák a maguk térfelén immár kézenfekvő, hogy sokat nyújthatnak egymásnak: mint futólag utaltam rá a pszichológia tudományának története a szakma önismeretének, belső eligazodásának, a folytonosság tudatának, a valódi újdonságok megelégedésének (a nem is mindig rangján kezelt) titka. A történeti megismerés pszichológiája a szépen kimunkált történeti módszertanhoz képest is önismeretet, s ez úton belső kontrollt kölcsönözhet a történéshoz, ha – csak példaként – szembenéz a szociális megismerés triviális buktatóival, elsőként talán a *hindsight bias*, a visszatekintés torzítása jelenségével. A történeti jelenségek pszichológiája hálás alkalmazási területe a pszichológiai (mindenekelőtt szociál- és személyiség-lélektani) tudásnak a tömegviselkedéstől a csoportgondolkodásig, a gondolkodásmód komplexitásától az előítéletesség formáinak – ha ezeket nem klisészerűen használjuk a történeti információk rendezésére és kiegészítésére, hanem kellő körütekintéssel, mértéktartással, s a változásokkal szembeni érzékenységgel járunk el. A negyedik mező – az előbbitől metsző élességgel el nem választható tárgyunk – a pszichológiai jelenségek történetisége, mellyel kapcsolatban két momentumra negyven év múltán is érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt, a társadalmi gyakorlatban mindinkább meghonosodó pszichológiai mérések, rutinná váló tényfeltárás nemcsak a történettudomány számára jelent merőben új forrásanyagot, hanem a pszichológiai jellemzőknek maguknak egy idői dimenziót, történeti folytonosságot kölcsönöz. Másrészt, a történeti mélységben elemzett társadalmi változások (mint monumentális kvázi-kísérleti elrendezések) pszichológiai előfeltételei, kísérő jelenségei és következményei kitüntetten, tervezetten vizsgálhatóak a szociálpszichológia immár komplex módszertanával.

Ez utóbbi lehetőségről szólva szeretnék konkrét – saját kutatási – példát idézni a magyar társadalmat átformáló rendszerváltozással, illetve az 2010-ben bekövetkező társadalmi-politikai fordulattal kapcsolatban.

Az első kutatás kulcsfogalma a sztereotípiák (Hunyady, 1996, 1998). Ez a közvélemény gondolkörét bevezető Walter Lippmann jóvoltából került át a nyomdai parból a társadalomtudomány szótárába: a köztudatban elterjedt sémákra utal, amelyek révén szűrjük, kipótoljuk, rendezzük a társas-társadalmi világból érkező

információkat. Sokszínű empirikus vizsgálata mind azt tárja fel, hogy emberek csoportját jelölő kategóriákat hogyan ruházzunk fel egyedileg és összességükben értékelő jellegű tulajdonságokkal. A magam részéről – mint a sztereotípiák-kutatás harmadik hullámának képviselője – úgy vélem, hogy a sztereotípiák nem magukban állnak és funkcionálnak, hanem összekapcsolódnak, az egyéni és közgondolkodásban egy rendszer él bennük, és ez, nevezzük „implikált társadalomelméletnek”, leképezi a társadalom hierarchikus viszonyait és ezek dinamikáját. Ha ez így van, akkor különösképpen jogos feltennünk azt a kérdést, hogy a társadalmi, hatalmi és ideológiai viszonyok változása milyen nyomot hagy a sztereotípiák tartalmán és szerveződésén. Szigorú elvek szerint azonos módon tagolt és felépített diákmintákon 1981-ben és 1991-ben vizsgáltunk nemzeti, társadalmi-foglalkozási, személyközi szerepekre utaló, illetve történeti periódusokra vonatkozó sztereotípiákat. Csupán három részeredményt említek meg: 1) a rendszerváltás előtt és után a nemzeti autosztereotípiák tulajdonságprofilja egybevág, de értékelésének szintje szignifikánsan esik; 2) ebben az egybevetésben előbb is előnyös a nyugati nemzetek és az értelmiségi foglalkozási kategóriák jellemzése, ezen nem változtatott a politikai-ideológiai preferenciák radikális változása, viszont az orosz, illetve a munkás kategóriák jellemzése és értékelése utóbb megroppant; 3) a sztereotíp jellemzések mind a négy vizsgált területén visszatérően megmutatkoznak az egyéni gondolkodásmód (kognitív komplexitás) jellegzetességei, a leegyszerűsítő, szimpla gondolkodás a rendszerváltás előtt és után azonban más tartalommal telítődik: előbb a politikai-ideológiai konformizmus, utóbb a tekintélyelvűség ismérveit mutatja.

Míg a felidézett kutatás idői szakadással megismételt komplex adatfelvételen nyugodott, végezhető természetesen úgymond folyamatkövető vizsgálat, amely éves metszetekben – mintegy folytonosan – tárja fel a bekövetkező változásokat a nézetek tartalmában és szerveződésében.

Ma már aligha lehet kétséges – lássuk el bármilyen értékelő előjellel –, 2010-ben történeti léptékű második rendszerváltás is végbement Magyarországon, amikor formát öltött, meghonosodott és kibontakozott egy új politikai-gazdasági szisztéma. Kiaknázva ennek szakmai lehetőségeit a bevezető szakasz első négy évében (is) országos reprezentatív mintákon folytattam módszeres szociálpszichológiai kutatást (Hunyady, 2021), tehát egy olyan időszakban, amikor belépett a kormányzat, megindította gazdasági kisugárzású tevékenységét, elszenvedte az első erős ellenhullámot a közéletben és közgondolkodásban, majd – nem utolsósorban önmarcangoló ellenzéke jóvoltából – indulási szintjén konszolidálódott helyzete.

Megjegyzendő, hogy magában a szociálpszichológiában az 1990-es években irányváltás ment végbe, a korábbi ún. kognitív forradalmat – kevésbé bevett terminológiával élve – affektív „ellenforradalom” követte, amely az érzelmeket és a bennük rejlő motivációkat állította a szakmai figyelem középpontjába.

A második kutatás kulcsfogalma ennek megfelelően az attitűd, s minthogy ezen értékelő viszonyulás tárgya felöleli az egyént inkorporáló társadalmi viszonyok összességét, e tágasságot kifejezhetjük a „rendszerattitűd” fogalmának bevezetésével. Az úttörő szisztematikus kutatások – John Jostnak alapvetően a nyugati piaci demokráciákra kiterjedő vizsgálatai nyomán – kifejezetten a rendszerrel való azonosulás, annak elfogadása, legitimálása indítékaival és hőfokával foglalkoztak. Ezt kiegészítve a mi régióink közegében fogant saját feltevésem az, hogy a rendszerigazolással együtt van jelen, és vele együtt munkálkodik a rendszerrel szembeni elhatárolódás, ellenkezés, kritika motívuma és értékelési komponense is – mind az egyéni, mind a közgondolkodás szintjén. A rendszerattitűdöket a társadalmi közérzettel, a tudatos értéktörékvésekkel és demokráciafelfogással együtt szemlélő kutatás eredményei közül kiragadott három példa érintőlegesen a következő: 1) a társadalmi rendszer pozitívumait és negatívumait egymástól élesen elválasztva látják az emberek, a jövő pesszimiztikus képe a negatívumok hangsúlyozásával jár együtt (magyarán nálunk 2010 után, aki erősebben bírál, az kevésbé is reménykedik); 2) az ambivalens rendszerértékelésben a rendszerkritika az intenzívebb, a domináns, ez 2012-ben éri el csúcspontját, majd feltehetően az önmarcangoló ellenzék esélytelensége miatt a kiinduló szintre esik vissza (a rendszerigazolás ezzel fordított pályát ír le a tárgyalt időszakban); 3) a rendszerkritika és rendszerigazolás koordináta-rendszerében rendre visszatérnek típusok, amelyek jellegzetes módon kombinálják a kétféle értékelést (inkonzisztenciájuk természete és mértéke nyilvánvalóan kihat e típusok politikai-választói magatartásának következetességére, előre jelzi azt).

A jelen keretben nyilvánvalóan nincs mód a két monografikus feldolgozás eredményeinek érdemi bemutatására, de felvillantásukkal talán sikerül érzékeltetni, hogy összetett pszichológiai jelenségek (mint a sztereotípa és attitűdrendszerek) mennyiben bizonyulnak történeti jellegűnek, és ennek felismerése az érintett tudományok szempontjából milyen előnnyel jár. A bemutatott kutatási paradigma a hagyományos források mellett a történeti feldolgozás látókörét, a belső hatásösszefüggések vizsgálatát kiterjeszti a kor emberének, közgondolkodásának, jellegzetes típusainak pszichológiai jellemzőire. Ugyanakkor, a társadalmi-történeti változások hátterén új megvilágításba helyezi a leíró elemzésekből jól ismert komplex pszichológiai jelenségek alakulását, szerveződését, dinamikáját – s ez utóbbit aligha lehet kellőképpen hangsúlyozni: hagyományosan görcsösen megtapadónak vélt, a társadalomban elterjedt, a személyiségben rögzült struktúrákat a maguk társas-társadalmi feltételeknek kitett változékonyságában, együttváltozásában, újra és újra generálásának folyamatában mutat meg. Amiről másként nem is tudnánk.

IRODALOM

- Hunyady Gy. (1996): *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hunyady Gy. (1998): *Stereotypes during Decline and Fall of Communism*. London: Routledge
- Hunyady Gy. (2021): *Rendszerattitűdök a változó közgondolkodásban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/327456/Hunyady_Rendszerattitudok.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- Kornis Gy. (1914): *Történelem és pszichológia*. Budapest: Hornyánszky Viktor, <http://real-eod.mtak.hu/8628/>
- McGuire, W. (1994/1998): Történeti adatok használata a pszichológiában: Jegyzetek Münsterbergről. In: Hunyady G. (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 58–66.
- McGuire, W. (1999): *Constructing Social Psychology: Creative and Critical Processes*. Cambridge: Cambridge University Press
- Münsterberg, H. (1898/1998): Pszichológia és történelem. In: Hunyady G. (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 45–57.
- Pléh Cs. (2000): *A lélektan története*. Budapest, Osiris Kiadó
- Pléh Cs. (2014): Pszichológusok és történészek, a pszichológiatörténet művelésének két célcsoportja és két műfaja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3/5, 547–565. DOI: 10.1556/MPSzle.69.2014.3.5. https://pszichologiatortenet.btk.ppke.hu/wp-content/uploads/pdf/cikkek_pleh_csaba_magyar/pszichologusokestorteneszekPlehCs.pdf
- Riesman, D. (szerzőtársak Glazer, N. G., Denney, R.) (1968): *A magányos tömeg*. (ford. Szelényi I.) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Somos R. (2019): *Kornis Gyula a filozófus és politikus*. Budapest: Kairosz Kiadó